

Brusselse Avant-Garde na de Eerste Wereldoorlog Het socialistische modernisme van de Cité Moderne

Kris Huygen

Gedurende de eerste decade na WO I ontwikkelden zich zowel in Antwerpen als in Brussel artistieke kringen (met internationale faam) die het modernisme hoog in hun vaandel droegen. Waar in Antwerpen het progressief Vlaams nationalisme een grote invloed had op een aantal van deze kunstenaars, speelde in Brussel de progressief-liberale en socialistische invloed van de *Université Nouvelle-ULB* een grote rol. Belangrijkste exponent van deze Brusselse avant-garde was het tijdschrift *7 Arts*, de Franstalige pendant van *Het Overzicht* in Antwerpen, uitgebracht door Jozef Peeters en Michel Seuphor.

Zoals Huguette Sirkens al schreef in *Portulaan 144*, hadden deze Belgische vertegenwoordigers van het modernisme in de schilder- en beeldhouwkunst een internationale bekendheid, maar hun reputatie was van relatief korte duur. Daarentegen kregen vooral hun expressionistische en surrealistische collega's blijvende erkenning. Uiteindelijk oogst vooral het modernisme in de Belgische architectuur van deze periode, met als gewichtigste exponenten de Bruggeling Huib Hoste en de Brusselaar Victor Bourgeois, vandaag aandacht en bewondering.

De Brusselse avant-garde is minder gekend in Vlaanderen. Heeft de huidige zwakke kennis van de tweede landstaal hier iets mee te maken? Wie zal het zeggen.

Huib Hoste Het Zwarte Huis, Knokke 1924

VICTOR EN PIERRE BOURGEOIS.

De gebroeders Bourgeois zijn stellig de voortrekkers geweest van deze avant-garde beweging in Brussel. Victor wordt geboren in Charleroi in augustus 1897, zijn broer Pierre in december 1898. Hun moeder Leontine Colin is afkomstig uit een diep katholieke familie in Dinant. De zonen worden naar het Jezuïeten Collège du Sacré-Coeur gestuurd. Victor, die een slechte gezondheid heeft, is geen goede leerling, maar zijn jongere broer Pierre zit bij de besten van zijn klas in de Grieks-Latijnse afdeling. Het gezin behoort tot de middenklasse, vader Pierre is inspecteur op het kadaster. Hij is een gecultiveerd man, trouwens schatbewaarder van de plaatselijke archeologische vereniging. Hij heeft socialistische sympathieën en neemt zijn zonen mee naar voordrachten die Camille Lemonnier en Jules Destrée in het kader van de Volksuniversiteiten houden in Charleroi. Ze bezoeken er ook met hem in 1911 de tentoonstellingen over Ambachten en Industrie en Schone kunsten.

In 1916 sterft vader Bourgeois en verhuist de familie definitief naar Brussel. Victor volgt er al sinds 1914 lessen architectuur aan de Academie voor Schone Kunsten, academie die open blijft tijdens de Duitse bezetting. In 1919 geeft hij zijn studies op, zonder een diploma te hebben behaald (Het is een mythe dat hij zijn diploma zou hebben verscheurd voor de ogen van zijn professoren). Hij heeft ondertussen wel het werk van de Nederlandse architect Hendrik Petrus Berlage en de Amerikaan Frank Lloyd Wright ontdekt. Het contact met extreem links komt er via zijn broer Pierre. Die gaat in Brussel studeren aan de *Université Nouvelle*, die eveneens open blijft tijdens de oorlog.

UNIVERSITÉ NOUVELLE

Die *Université Nouvelle* was eigenlijk een afsplitsing van de *Université Libre de Bruxelles*. Uit onvrede met de, in hun ogen, te grote beslissingsmacht van de bestuurlijke raad, hadden radicale progressief-liberale professoren en studenten in 1894 een nieuwe universiteit opgericht. Het politiek conflict was geëscaleerd nadat de bestuursraad van de ULB geweigerd had om een voordracht van de Franse geograaf en 'anarchist' Elisée Reclus te laten doorgaan. Nochtans was die door toenmalig rector Hector Denis uitgenodigd. Onder de 'dissidente' en vaak onbezoldigde professoren van de *Université Nouvelle* bevonden zich prominente liberale en socialistische kopstukken zoals Emile Vandervelde en Louis de Brouckère. Ook de Antwerpse burgemeester Camille Huysmans gaf er les. De jurist-schrijver-kunstmecenas Edmond Picard en de Frans-Belgische wereldreiziger, spiritualiste en boeddhiste Alexandra David-Néel behoorden ook tot de faculteit.

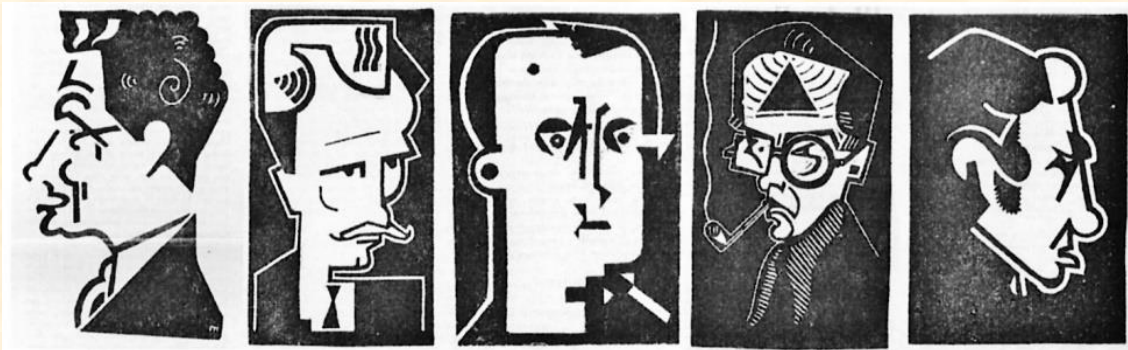
Opmerkelijk is dat een universele vorming werd beoogd zonder scheiding tussen de exacte en de menswetenschappen. Rector Guillaume de Greef wilde af van overdreven specialisatie en in het gratis onderwijspakket waren filosofie en sociale wetenschappen verplichte vakken. De Belgische overheid erkende echter de diploma's niet en deze 'nieuwe' universiteit zou maar blijven bestaan tot in 1919 om dan terug op te gaan in de ULB.

Vandaag blijft er van dit hele avontuur op de campus Solbosch enkel nog het *Institut des Hautes Etudes de Belgique* dat gratis lessen en lezingen organiseert.

AU VOLANT- LE GESTE - 7 ARTS

Pierre Bourgeois is dus ingeschreven aan de *Université Nouvelle* en krijgt er o.m. les van de schrijver Georges Eekhoud en Edmond Picard, die ook het toonaangevende tijdschrift *l'Art Moderne* heeft gesticht.

Vooraleer ze het tijdschrift *7 Arts* oprichtten, hadden de broers Bourgeois al de tijdschriften *Au Volant* (slechts vier nummers) en eind 1919 *Le Geste* gelanceerd. *Le Geste* had ook een Kunstencentrum voor Hedendaagse kunst op de Coudenberg en het was daar dat Theo van Doesburg (Stichter van de Nederlandse beweging van abstracte kunst *De Stijl*) op uitnodiging van criticus Maurice Casteels op 13 maart 1920 een voordracht hield. Er waren maar een vijftiental aanwezigen, maar niet van de minsten: Magritte, Vantongerloo, Servranckx, Maes, Flouquet en de broers Bourgeois. Van Doesburg was eerst in het Nederlands begonnen, ergerde zich aan de simultaan vertaling en ging zonder problemen verder in het Frans. In februari 1920 had van Doesburg in Antwerpen ook al gesproken (Zie *Portulaan* 144). Het waren voordrachten die een grote weerklank vonden bij de aanwezige kunstenaars en het enthousiasme na zijn voordracht in Brussel draaide in 1922 uit op het oprichten van het tijdschrift *7 Arts*.

P. Bourgeois / V. Bourgeois / P.L. Flouquet / Karel Maes / G. Monier

7 Arts werd geleid door de broers Bourgeois, de schilder-schrijver Pierre Louis Flouquet, de musicus-criticus Georges Monier en de graficus-meubelontwerpen Karel Maes (schoonzoon van Herman Teirlinck). Ze namen samen de verantwoordelijkheid op voor de teksten. Het tijdschrift overleefde het van 1922 tot 1928. Het was eigenlijk een weekblad, maar enkel uitgegeven tijdens de wintermaanden. In totaal verscheen het meer dan 150 maal. *Sept Arts* besteedde aandacht aan de zeven takken van de kunst: architectuur-schilderkunst- beeldhouwkunst- muziek- poëzie- dans en film. De term '*Plastique Pure*' (vertaling van van Doesburgs' Zuivere Beelding) werd door hen voor het eerst gebruikt. De abstracte kunstenaars zoals Flouquet noemden zich plasticiens. De laatste zou trouwens niet lang schilderen maar vooral als schrijver-criticus verder werken.

Maurice Casteels, wiens stukken zowel in *Het Overzicht* als in *7 Arts* verschenen, schreef o.a. artikels gewijd aan Jozef Peeters en Felix De Boeck en was samen met Karel Maes een brug tussen de avant-garde bewegingen in Brussel en Antwerpen. De *Sept Arts* namen o.m. ook deel aan de *Exposition Internationale des Arts décoratifs* in Monza (1925) en hadden een kleine bijdrage in de groepstentoonstelling in het Musée de Grenoble, onder de rubriek *Les Plasticiens* (1927).

L'ÉQUERRE EN LA LANTERNE SOURDE.

Pierre Bourgeois heeft goede contacten op de ULB en is bevriend met Paul Vanderborght, de oprichter van het progressieve tijdschrift-kunstkring *La Lanterne Sourde*, aangesloten bij de ULB.

In 1923 organiseert die in het Egmontpaleis (aan de Kleine Zavel) een tentoonstelling *Le Salon de la Lanterne Sourde*. De stand van *l'Équerre*, een coöperatieve uitgeverij opgericht door de broers Bourgeois, zal de aandacht trekken. De stand is ontworpen door Victor Bourgeois en Flouquet. De abstracte werken van Maes, Flouquet, Servranckx, Peeters en De Boeck krijgen er een ereplaats. En Victor Bourgeois toont voor het eerst zijn plannen voor de tuinvijk *la Cité Moderne* in Sint Agatha Berchem (zie verder). Natuurlijk worden ook de publicaties van de uitgeverij getoond: o.m. het tijdschrift *7 Arts* en de vertaling door Pierre Bourgeois van het boek van de architect Henri van de Velde *Les Formules de la Beauté Architectonique Moderne*.

De exhibitie van *La Lanterne Sourde* toonde naast schilderijen en beeldhouwwerk ook architecturale projecten, geselecteerd door Victor Bourgeois. Hij koos vooral ontwerpen voor de recente tuinvijken van progressieve architecten zoals Hoste en Eggericx. Werk van de meer 'traditionele' architecten zoals Pompe en Bodson werd er niet getoond.

PAUL VAN OSTAIJEN EN DE LANTERNE SOURDE.

In deze periode is in Brussel ook Geert van Bruaene actief, die in 1924 in het Hotel Ravenstein een bescheiden cultureel centrum runt, het Cabinet Maldoror. Van Bruaene wordt bijgestaan door "zaakgelastigde" Michel de Ghelderode, die de administratie verzorgt van het centrum, dat in feite spoedig een kunsthandel wordt, waar werk van o.m. Otto Dix, George Grosz, Wassily Kandinsky, Lazlo Moholy-Nagy, Constant Permeke, René Magritte en Victor Servranckx te koop aangeboden wordt. Het volgende jaar opent Van Bruaene ook een galerie in de Naamsestraat 70, *La Vierge poupine*. Hij komt tot een zakelijk akkoord met Paul van Ostaijen (1896-1928), van oktober 1925 tot begin maart 1926 codirecteur van deze kunsthandel.

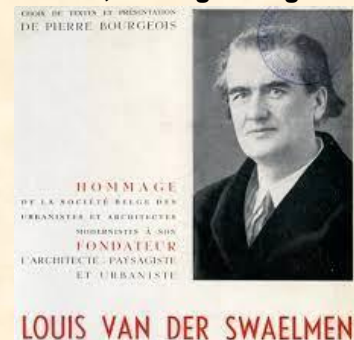
Op donderdag 29 oktober 1925 geeft Van Ostaijen een lezing voor *La Lanterne Sourde*, waarin hij spreekt over de raakpunten tussen poëzie en mystiek. Hij poneert de stelling dat de literatuur van een volk pas echt begint met zijn mystieke auteurs. Dat hij zijn aan Gaston Burssens opgedragen '*Melopee*' niet leest maar letterlijk zingt, maakt ophef. Behalve de dichter-schilder Marc Eemans was zeker ook Pierre Bourgeois aanwezig.

Op uitnodiging van de broers Bourgeois, zal de Zwitserse architect Le Corbusier in mei 1926 ook een voordracht houden voor de *Lanterne Sourde*, en een andere voor de Kunstafdeling van de *Parti Ouvrier Belge*, de *Belgische Werkliedenpartij* (in het Volkshuis van Horta). In 1923 is Pierre Bourgeois secretaris geworden van deze Kunstafdeling.

THE GARDEN DISTRICT MOVEMENT

Na WO I had België voor korte tijd een regering van Nationale Eenheid, geleid door de Katholieken, maar met de steun van de Socialisten. Na de massale vernietiging van gebouwen en woningen door de oorlog, was begonnen met de heropbouw. In 1919 werd een congres georganiseerd door de Belgische Unie van Steden en Gemeenten. Ebenezer Howard en Raymond Unwin kwamen er spreken over hun Garden District movement, dat sinds het begin van de 20ste eeuw in Engeland een aantal tuinsteden had kunnen verwezenlijken.

V. Bourgeois leert die beweging kennen via Louis Van der Swaelmen, in België de grote pleitbezorger van het tuinwijken model. Die bezorgt Bourgeois in april 1921 werk op de SNHLBM: de *Société Nationale d'Habitations et Logements à Bon Marché*. De eerste tuinwijken in België zijn ondertussen gerealiseerd. In Zelzate heeft Hoste *Klein Rusland* gebouwd en in Sint-Lambrechts-Woluwe werd *Kapelleveld* opgetrokken. In Watermaal-Bosvoorde creëerde urbanist Van der Swaelmen samen met J.L. Eggericx de tuinwijk *Le Logis-Floréal* (decor in de film *Toto Le Héros*) en in Anderlecht ontwierp Eggericx *La Roue-Het Rad*.

In 1921 was Bourgeois reeds de modernistische creaties van De Stijl gaan bekijken in Nederland. Op aanraden van J.J.P. Oud bezocht hij o.m. in Rotterdam het Tuindorp *Vreewijk* ontworpen in 1916 door Marinus Jan Granpré Molière en op aanraden van Theo van Doesburg (die Nederland ondertussen voor Weimar had ingeruild) in Den Haag de *Papaverhof*. Die is dat jaar gebouwd in opdracht van de Coöperatieve Woningvereniging Tuinstadswijk Daal en Berg door Jan Wils. De Papaverhof behoort vandaag tot de Top 100 van de Nederlandse Rijksdienst voor Monumentenzorg.

LA CITE MODERNE VAN VICTOR BOURGEOIS

Met zijn broer Pierre en in samenwerking met urbanist Van der Swaelmen besluiten ze ook een tuinwijk te bouwen aan de noordrand van Brussel, op het plateau van Koekelberg. In 1910 is er daar een volksuniversiteit gesticht *L'Essor Intellectuel*, die een coöperatieve kan oprichten om genoeg kapitaal te vergaren voor de aankoop van land.

Aanvankelijk zijn er 334 leden van de coöperatieve die zich inschrijven om een toekomstige woning te huren, vooral mensen uit de lagere middenklasse: ambtenaren, klerken, ook kunstenaars. Via de SNHLBM krijgt de coöperatieve dan subsidies van de Provincie Brabant en de Belgische Staat. Die zijn bereid een bedrag vijfmaal het vergaarde sociale kapitaal beschikbaar te stellen. De jaarlijkse terugbetaling door de toekomstige huurders bedraagt 3% van de geleende som en dit over 66 (!) jaar.

Dit soort leningen zal niet lang bestaan en in 1922 (als de socialisten uit de regering zijn gestapt na een 'pacifistisch' incident) worden de succesvolle collectieve huurinitiatieven

afgeschapt en kunnen alleen nog leningen voor de bouw van privé woningen worden verkregen.

Oorspronkelijk moest de *Cité Moderne* klaar zijn tegen eind 1922, maar pas in maart 1923 is er de eerste-steen legging en uiteindelijk wordt het mei 1925 voor alles is afgewerkt. Van de oorspronkelijke 500 geplande woningen worden er slechts 274 gerealiseerd en er komt geen centraal administratief hoofgebouw, geen centrale verwarming, enkel een paar winkels op het centrale plein. Politiek is er veel tegenwind, V. Bourgeois moet zijn plannen enkele keren aanpassen en bijvoorbeeld de straten veel breder maken, na opmerkingen over de brandveiligheid.

Het centrum van de wijk wordt de iconische *Place des Cooperateurs*, waarvan foto's terug te vinden zijn in elk boek over het modernisme in België. Aan weerszijden van een grote tuinpartij, die uit de hoogte lijkt op een abstract schilderij, staan huizen georiënteerd in een soort zig-zag patroon. Ze staan niet loodrecht op de hoofdstraat (die van noord naar zuid loopt), maar zijn 45° gedraaid in een NO/ZW richting. Die geeft hen maximale lichtinval.

Het zijn sobere woningen van beplasterd beton, goedkoper dan baksteen. Variatie is bekomen niet door versiering, maar door hoekvlakken. In sommige huizen brengen glasramen (ontworpen door Flouquet) kleur, maar het geheel is bewust sober gehouden. Volgens Bourgeois is de missie van de architect "een plastische (esthetische) rust introduceren".

HET INTERNATIONALE NETWERK VAN V. BOURGEOIS

In 1925 worden de plannen en foto's van de pas voltooide *Cité Moderne* getoond in het Belgisch paleis op de befaamde *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels* in Parijs. V. Bourgeois krijgt er de Grand Prix-Class I, Architecture. De hoogste onderscheiding. Maar vooral in Duitsland wordt Bourgeois geprezen: de gereputeerde criticus Adolf Behne noemt de *Cité Moderne* de topverwezenlijking van Belgisch Modernisme. Er komen ook positieve reacties van de architect Ludwig Hilberseimer en van Herwarth Walden, uitgever van *Der Sturm*. In een verslag van deze eerste grote internationale tentoonstelling na WO1 hekelt *7 Arts* wel het feit dat noch de Nederlanders noch de Duitsers werden uitgenodigd in Parijs.

In 1925 heeft Hannes Meyer over Bourgeois geschreven in *Das Werk*, het blad van de Zwitserse Werkbund. Meyer was architect en urbanist en korte tijd directeur van het Bauhaus na Walter Gropius. In 1930 werd hij door de stad Dessau tot ontslag gedwongen wegens zijn communistische sympathieën. Hij vertrok toen samen met Ernst May naar de USSR, waar hij tot 1935 zou werken als architect/stedenbouwkundige.

Bourgeois breekt internationaal echt door wanneer hij (met socialistische steun) in 1927 wordt uitgenodigd om een huis te ontwerpen voor de *Weissenhofsiedling*, een tuinvijk in Stuttgart (thans geklasseerd als UNESCO Werelderfgoed site). De wijk wordt gebouwd voor een internationale architectuurbeurs van de *Deutscher Werkbund*, in 1907 opgericht door architecten, kunstenaars, ondernemers en ambachtenverenigingen (waaronder de Wiener Werkstätte). De Werkbund beoogt vernieuwing in de kunstnijverheid en architectuur. Mies van de Rohe uit Berlijn voert de leiding over de zestien internationaal gelauwerde architecten die worden aangesproken. Ook o.m. J.J.P. Oud, Le Corbusier, de Oostenrijker Josef Frank en de Duitsers Peter Behrens, Walter Gropius (stichter van het

Bauhaus) en Bruno Taut zijn van de partij. We hebben hier echt een staalkaart van de 'crème-de-la-crème' van de Europese Modernistische architectuur van dat ogenblik.

In 1928 vindt dan het eerste CIAM (*Congrès International d'Architecture Moderne*) plaats in La Sarraz. V. Bourgeois rijdt in zijn wagen met Huib Hoste naar Zwitserland. Sigfried Giedion is de eerste secretaris. Er zijn van bij de start 'strubbelingen' tussen de meer individualistische Le Corbusier en marxist Hannes Meyer die meer nadruk wil leggen op het sociale (primaire functionele maar betaalbare) aspect van de nieuwe moderne architectuur. De jonge Bourgeois wordt benoemd tot chairman van CIAM I en speelt als Frans-talige (maar met grote affiniteit voor de Duitse ideeën) een bemiddelende rol. Onder de 28 stichtende leden bevinden zich verder Moser, Hoste en Rietveld. Ook voor het tweede CIAM in 1929 in Frankfurt-am-Main is Bourgeois chairman. Nadruk ligt op de bouw van goedkope, functionele arbeiderswoningen. Ondertussen is de Belgische tak van CIAM opgericht, met als leden o.m. De Koninck, Eggericx en Verwilghen. Hoste is geruïneerd na een rechtszaak voor een ongeval in 1926 op een bouwterrein in Brugge waarbij 5 doden zijn gevallen. Hij is door Henri van de Velde ontslagen als docent aan La Cambre en neemt ook ontslag uit CIAM.

Moment de Gloire voor Bourgeois komt er in 1930 als hij in Brussel het derde CIAM organiseert, wanneer ook het Honderdjarig Bestaan (Le Centenaire) van België wordt gevierd. Belangrijkste thema zal de rationele aanleg van tuinsteden zijn.

Vooraf socialistisch georiënteerde architecten van de *Neue Sachlichkeit* voeren het hoge woord tijdens de eerste drie CIAMs. Er worden vragen gesteld over de optimale omvang en hoogte van de woonblokken; hoogste efficiëntie voor gebruik van oppervlakte en bouwmaterialen, enz.

Maar hoewel Sigfried Giedion en Karl Moser de functie van volgende president van CIAM aan Bourgeois hebben beloofd, wordt het uiteindelijk, op voorspraak van Gropius, de Nederlander Cornelis van Eesteren. Misschien heeft Bourgeois zijn sympathieën voor de marxist Ernst May, die in 1925 in Frankfurt een groot sociaal woningcomplex uit de grond had gestampt, niet genoeg genuanceerd.

Ten slotte zal het vierde CIAM gepland voor Moskou in 1932 niet doorgaan, maar gehouden worden op de Middellandse Zee, nl. op de Patris II op weg naar Athene... Le Corbusier zal een alsmaar belangrijker rol gaan spelen in de CIAMs, die tot 1959 blijven bestaan.

Maar dat is een ander verhaal.

Referenties:

- Iwan Strauwen. Victor Bourgeois (1897-1962). *Modernity, Tradition & Neutrality. Een alles omvattende biografie en een 'catalogue raisonné' van de belangrijkste voortrekker van de internationale Moderne Beweging in België.* nai010 publishers, Rotterdam. ISBN 978-94-6208-460. 2021.
- Huguette Sirkens. *Belgische Abstracte Kunst 1.0.* Portulaan, Jaargang 36, nr. 144, p 31-36, 2020.
- *7 Arts. 1922-1928.* Een Belgisch Avant-Garde Tijdschrift. CIVA Retrospectieve. CFC- Editions. ISBN 978-2-87572-048-1. 2020.
- Henri-Floris Jaspers. *Over Marc Eemans en Paul van Ostaijen.* Mededelingen van het Centrum voor Documentatie en Reëvaluatie. 31/8/2009.